

ACTES DEL XXè CONGRÉS D'HISTÒRIA DE LA MEDICINA CATALANA. Vic. Juny 2018

ATENCIÓ PSIQUIÀTRICA EN LA GUERRA CIVIL A LLEIDA: MEMÒRIA DEL SANATORI MENTAL D'OS DE BALAGUER

TORRES i PENELLA, Carme⁽¹⁾; TEJERO COSTA, Lorena Lourdes⁽²⁾.

⁽¹⁾ (RN, MsN, PhD, Universitat de Lleida. Associació Febe.

⁽²⁾ (RN, MsN, PhD, Gestió de Serveis Sanitaris. Universitat de Lleida. Associació Febe.

RESUM: Es descriu el desplegament de l'atenció psiquiàtrica militar i civil a Lleida, durant la Guerra Civil espanyola, en el període que la sanitat depenia de la Generalitat de Catalunya. Així mateix, s'analitza l'adaptació del Monestir-convent de les Avellanes en Sanatori Mental, pel que fa a reformes, equipaments, i dotació de personal d'infermeria i de teràpia ocupacional.

Paraules clau: Guerra Civil; Memòria històrica; Psiquiatria de guerra; Infermeria psiquiàtrica; Teràpia ocupacional

RESUMEN: Se describe el desarrollo de la atención psiquiátrica militar y civil en Lleida durante la Guerra Civil española, en el periodo en que la sanidad dependía de la Generalidad de Cataluña. Así mismo, se analiza la adaptación del Monasterio-convento de les Avellanes en Sanatorio Mental en cuanto a reformas, equipamientos, y dotación de personal de enfermería y de terapia ocupacional.

Palabras clave: Guerra Civil; Memoria histórica; Psiquiatría de guerra; Enfermería de Guerra; Terapia Ocupacional.

LA PSIQUIATRIA DE PREGUERRA A LLEIDA

La Lleida de preguerra no disposava d'un hospital psiquiàtric. Des del temps de la Mancomunitat i durant l'època de la dictadura de Primo de Rivera i després amb la República, s'enviaven els malalts mentals a l'Hospital Pere Mata de Reus i a Sant Boi de Llobregat. L'any 1933 hi havia 350 dementes internats a Sant Boi de Llobregat, suposant una despesa de 360.000 pessetes l'any. Es pensà a construir un hospital psiquiàtric, però amb els fets d'octubre de 1934 quedaren en suspens. En 1935 la Comissaria de Lleida proposa al Governador General de Catalunya la conveniència d'aixecar de manera urgent el projectat Hospital psiquiàtric, amb el que atendre els 370 malalts acollits a Sant Boi i Reus. Lleida continuava sent l'única capital que no tenia un establiment d'aquesta mena (1).

LA PSIQUIATRIA A CATALUNYA EN LA GUERRA CIVIL

A partir del 19 de juliol de 1936, a Catalunya tots els establiments psiquiàtrics, llevat de tres cases de salut, esdevenen asils públics i són posats sota la

dependència i la salvaguarda de la Generalitat de Catalunya. Dins de la Conselleria de Sanitat i d'Assistència Social es crea un òrgan especial per a l'assistència psiquiàtrica i la higiene mental, sota el nom d'Oficina de Serveis de Psiquiatria i d'Higiene Mental. A la vegada, i per tal de concretar el contingut de la reforma d'aquest tipus d'atenció al territori, el Conseller de Sanitat i Assistència Social, convoca una conferència que aplega tots els professionals representants d'institucions i organismes públics i privats que treballen en aquest àmbit per tal de deliberar i acordar les línies mestres d'actuació. Entre els nombrosos acords de tipus organitzatiu i de política assistencial de la psiquiatria i higiene mental, cal destacar el vot favorable per a la utilització d'infermeres en els serveis d'homes i fer obligatòria entre el personal auxiliar, la possessió del títol d'infermer psiquiàtric (2,3). Queden palesos una vegada més, els requeriments en cures d'infermeria, que no deixen d'incrementar-se des del temps de les infermeres formades per l'escola de la Mancomunitat, en què destacaren per la seva dedicació a l'educació sanitària de la població, com auxiliars de la lluita antituberculosa, lluita antivenèria i contra la mortalitat infantil entre altres (4). Ara però, es tracta de cures especialitzades per atendre els malalts mentals, importància reconeguda des de 1932 en què el Ministeri de Governació crea el títol de practicant o d'infermer i infermera psiquiàtrics, i esdevé oficial la seva formació i títol en 1935 a Catalunya (5).

LA SANITAT A LLEIDA EN LA GUERRA CIVIL. L'ATENCIÓ PSIQUIÀTRICA MILITAR

Amb el Front d'Aragó, la situació geogràfica de Lleida esdevé estratègica, la ciutat era la més gran i propera de la rereguarda, era pas obligat de militars i milicians que anaven i tornaven del front, una ciutat rebost i d'acollida de refugiats arribats d'altres indrets ocupats pels nacionals i una ciutat hospital. Als poc temps d'iniciar la Guerra Civil (GC), la ciutat disposava de vora 1800 llits parats en centres hospitalaris i d'assistència social confiscats per la Generalitat de Catalunya, destinats a malalts, ferits i refugiats de la població civil i la militar (6,7). Els centres de la Generalitat republicana existents a Lleida ciutat des de l'inici de la GC fins a l'abril de 1938 eren: L'Hospital Intercomarcal-Hospital Militar 1; La Casa Maternitat o d'Expòsits-Hospital Militar 2, també conegut com "El Base; La Casa d'Acolliment-Hospital Militar 3; l'Hospital de Catalunya-Hospital militar 4; l'Hospital de la Creu Roja; El Dispensari Gota de Llet i Hospital Lluita antivenèria; Les Germanetes dels pobres-Casal del Vell i Alberg de refugiats. La Generalitat també incauta l'ex convent de les Avellanès a Os de Balaguer (Noguera), que fins aleshores era noviciat dels Germans Maristes, per acollir d'extrema urgència els interns del Manicomí d'Osca, just abans que aquesta ciutat caigués en mans de Franco (8,9). El conjunt d'aquests centres d'atenció sanitària i socials es coneixia com a "Hospitals de Lleida".

Organitzada l'atenció psiquiàtrica militar al front d'Aragó, molts soldats eren traslladats als hospitals de la rereguarda de Lleida on, com que no disposaven d'una clínica psiquiàtrica, es barrejaven amb els altres malalts. Per aquest motiu,

a partir del desembre de 1936 es comença a muntar la Clínica Psiquiàtrica Militar seguint el projecte del doctor Montserrat, que en fou el cap de servei. El doctor Santiago Montserrat era un jove psiquiatra format a Viena, centre aleshores d'influència del pensament psicològic i psiquiàtric mundial (10). D'entrada, es creà una unitat psiquiàtrica de guerra amb 6 llits dins de l'Hospital de Catalunya, ubicat al Col·legi dels Maristes per atendre als milicians i militars del front d'Aragó i paral·lelament s'obrí com a dispensari i clínica pels refugiats, els reclutes i la població civil (11).

L'HOSPITAL DE CATALUNYA

"Els Maristes", com se'l coneixia, era un edifici per a ús educatiu, fou acabat de construir el 1906 i ampliat la dècada dels 20. Adaptat com hospital en la GC, tenia una capacitat de 400 llits, 360 dels quals eren ocupats el gener de 1937, la despesa diària en concepte d'alimentació i carbó per a calefacció i cuina era de 1.134,50 pessetes (12). L'equip sanitari el formava, 11 metges, 55 infermeres, 1 practicant i 3 infermers. La despesa en nòmines el març de 1937 del personal d'administració, porteria, serveis de cuina, rober, rentador, neteja, minyona, barber, alumnes interns, infermeres i practicant era 27.766 pessetes (13). Els metges cobraven un sou de 500 pessetes, les infermeres de 200 pessetes, els practicants de 350, i els infermers oscil·lava entre 200 i 300 pessetes.

A causa de la pressió cada cop més forta de treball en l'Hospital de Catalunya i la necessitat d'un departament independent i adequat al tipus de malalt mental, el doctor Montserrat comptà per a la Clínica psiquiàtrica, els espais del Pavelló nou dels jesuïtes, que es trobava davant de l'Hospital de Catalunya, vora el riu.

PAVELLÓ NOU DELS JESUÏTES. CLÍNICA PSIQUIÀTRICA MILITAR

Es tracta d'un edifici construït el 1928 per la Companyia de Jesús quan retornà a Lleida en 1925 després d'un segle i mig d'expulsió. Coneguda per la Casa de Cristo Rey, entre altres activitats era la Casa d'Exercicis dels jesuïtes. L'edifici va desaparèixer a causa del creixement urbanístic viscut els anys setanta. (14,15).

Convertit en clínica psiquiàtrica militar durant la GC, disposava de tres plantes amb 85 llits: la planta baixa, amb 16 llits destinada a malalts amb psicosis greus, reaccions psicopàtiques violentes i estat crepuscular, i en una zona d'aïllament hi havia 4 llits d'aïllament. La primera planta, amb 38 llits destinats a observació, hi havia els malalts amb atacs (epilèptics, histèrics, etc.), els presumptes simuladors i tots aquells que havien d'estar en observació; per últim, la segona planta, amb 27 llits, destinada a malalts que necessitaven poca observació.

El personal sanitari a càrrec de la clínica constava d'un practicant psiquiàtric; 3 infermers psiquiàtrics i 5 infermeres. L'atenció psiquiàtrica als interns seguia un protocol que abastava les activitats que s'havien de dur a terme des de l'ingrés a l'alta.

En el decurs d'onze mesos, entre el desembre de 1936 i l'octubre de 1937, es van atendre 927 pacients a la clínica, la majoria milicians i militars que arribaven directament del front amb ambulàncies, autovies, trens sanitaris, automòbils, etc.; els segueixen en nombre, els homes dels Tribunals Mèdics Militars i de les Caixes de Reclutes de les comarques de Lleida i Osca; i en menor percentatge, els malalts civils visitats entre els mesos de desembre del 36 i l'agost del 37, que eren vora un deu per cent, això és, poc més d'un centenar. Els diagnòstics en nombre d'importància corresponents als 800 primers casos, segons la classificació de Kraepelin, eran: un 30% corresponen a reaccions psicògenes, un 25% a psicopaties, un 25% a oligofrènies i un 10% a epilèpsia. El 10% restant, a diversos diagnòstics, entre els quals destaquen en nombre els casos *fosc* que inclouen els simuladors. L'atenció de la Clínica es posa a disposició de la resta d'hospitals de Lleida perquè els enviessin els malalts d'aquesta especialitat. Va estar en guerra, quan la població civil de Lleida, per primera vegada, disposava de serveis psiquiàtrics, en connexió també amb el Sanatori Mental de les Avellanes. (16)

Un dels infermers psiquiàtrics de la clínica, fou Baldomer Gràcia i Cardús, que arribà a Lleida el 16 de març de 1937 reclamat pel seu amic el doctor Montserrat i que treballà amb ell a la clínica fins al gener de 1938. Gràcies al seu diari de guerra coneixem el testimoni directe de l'activitat d'infermer psiquiàtric, a l'arribar, atén els malalts a Hospital de Catalunya, després, ajuda a muntar la clínica, aplica tractaments farmacològics als malalts, n'observa la conducta, és responsable amb l'ajut de 3 auxiliars infermeres d'una sala de 29 malalts, feia històries clíniques, aplica corrents faràdiques, fa proves psicològiques, i estadístiques. És un infermer que es pren el treball seriosament i incansable. El gener de 1938 el destinen com a portalliteres al front del Segre, on descriu situacions sanitàries caòtiques, fa cures de molta complexitat a soldats en estat crític, amb recursos molt precaris i en situacions molt perilloses. A les Puelles, cau presoner i és portat al camp de concentració de Burgo de Osma, d'on en surt el 18 de juliol de 1939 per tornar a Barcelona primer a la Model i per estar plena de gom a gom, el traslladen al Poble Nou, al Cànem una antiga fàbrica habilitada com a presó d'on en surt el 24 de juliol ja en llibertat. Després de 40 anys de tenir guardat el seu diari de guerra, Baldomer, pintor i dibuixant remarcable, decidí publicar-lo el 1982 (17).

Es pot concloure doncs, que la Clínica Psiquiàtrica Militar de Lleida funcionà eficaçment tant en la seva organització com en l'atenció mèdica i d'infermeria.

DE MONESTIR A SANATORI MENTAL “LES AVELLANES” D'OS DE BALAGUER

El Monestir de Santa Maria de Bellpuig de les Avellanes data del 1166, fundat gràcies als comtes d'Urgell i els religiosos premonstratesos. Fou triat per la dinastia comtal dels Urgell com a lloc de sepultura. El Monestir quedà abandonat alguns períodes: mitjans del segle XVI i principi del XVIII Al final del XVIII foren expulsats els religiosos començant així la seva decadència. El desastre arribà el 1906, en aquest any, el banquer Agustí Santesmases propietari del monestir des

de 1894 veient que podria fer negoci amb els seus tresors artístics, va vendre els sarcòfags en què es trobaven les restes dels comtes d'Urgell per 15.000 pessetes (18). El 2017, es commemorà els 50 anys del retorn de les restes dels comtes d'Urgell al Monestir donant compliment a la voluntat comtal (19). Els sarcòfags però resten al Museu The Cloisters de Nova York, actual propietari. Des de fa uns mesos, es troben en fase de digitalització per a retornar-los al Monestir en reproducció 3D (20).

La Sra. Santesmases, l'any 1910 arrendava el Monestir als Germans Maristes i al cap de poc els hi va vendre. Amb l'arribada dels Maristes retorna la vida al Monestir i s'encarreguen d'apariar-lo interinament i l'any 1933 començaren les obres de restauració. Malauradament els minsos mitjans econòmics i les circumstàncies polítiques obligaren anar a poc a poc (21). En esclatar la Guerra Civil, els Maristes que hi havia al convent hagueren d'abandonar-lo quan va ser requisat per instal·lar-hi un hospital de sang. Però en quedar el Manicomi d'Osca enmig del front de batalla, els interns foren acollits per les autoritats de la República i traslladats cap al convent de les Avellanes. El centre doncs, es convertí en un sanatori mental i com a tal funcionà fins al 6 d'abril de 1938, dia que les forces franquistes arribaren al convent (22).

FUNCIONAMENT COM A SANATORI MENTAL

Els primers 68 malalts (49 homes i 19 dones) procedents del manicomi d'Osca arribaren al sanatori el 17 de setembre de 1936. El dia 25 del mateix mes n'hi arriben 21 malalts més (13 homes i 8 dones) de la zona ocupada del territori d'Aragó (23).

La classificació diagnòstica de 93 dels malalts ingressats del segon semestre de 1936 (de setembre a desembre): Psicosis endògenes 71 (52 homes i 19 dones); Reaccions psicògenes 6 (2 homes i 4 dones); Reaccions psicopàtiques 13 (9 homes i 4 dones); Alcoholisme 2 homes; Toxicomanies 1 home (24).

El gener de 1937 hi havia en aquest centre 117 malalts: 86 procedents del sanatori d'Osca, 25 de la Casa d'Acolliment de Lleida, i 5 d'altres poblacions, a més de 23 empleats; en total, 140 persones. Les despeses generades en alimentació dels malalts interns i els empleats era d'11.000 pessetes en el mateix mes (25).

Entre febrer i abril de 1937, ingressen 82 refugiats entre homes i dones i 12 malalts, i el mes de maig procedent de centres de Lleida 12 malalts (7 homes i 5 dones) (26). El pressupost de farmàcia el 15 de juny de 1937, en concepte d'adquisició de substàncies medicamentoses, reposició de material desgastat, adquisició d'específics i material era de 1800 pessetes (27).

MEMÒRIA DEL METGE DIRECTOR DEL SANATORI MENTAL

El Dr. A. Peña (AP), director del nou Sanatori Mental, exposa en la memòria adreçada al Comissari delegat de la Generalitat a Lleida del dia 30 de juliol de 1937, el procés de les gestions, demandes i reclamacions fetes des de l'octubre de 1936 per a portar a terme les adaptacions indispensables d'habitabilitat del Monestir-convent a Sanatori mental, a les necessitats d'atenció dels interns, que veia augmentar el seu nombre amb el pas del temps: de 68 malalts al començament de la guerra a 180 el juliol de 1937, (28).

Referent a les instal·lacions físiques, li recorda el dictamen del 7 d'octubre de 1936 de l'aparellador sobre la instal·lació urgent d'equipaments per a la higiene dels interns:

"1er. Que amb data del 7 d'Octubre del 1936 i amb ordre d'aquesta Comissaria s'envia un aparellador per tal de que recollint el parer del personal facultatiu, proposés les obres que fossin factibles, el qual fa un dictamen en el que amb caràcter urgent demana:

- a. Un departament de banys per a dones i compost de tres banyeres i tres dutxes.*
- b. Un departament de banys per a homes i compost per tres banyeres i quatre dutxes". (AP)*

El mes de novembre 1936, es ratifica l'aplicació de les instal·lacions d'higiene i d'elements de seguretat per part del responsable de Sanitat a Lleida Dr. Blàvia, i del Delegat especial de la Generalitat als Serveis de Psiquiatria de Catalunya, Dr. Salvador Vives:

"2on. Que a mitjans del mes de novembre darrer, es personaren en aquest Establiment, el Comissari accidental Josep Soler, l'Inspector Intercomarcal de Sanitat Dr. Blàvia i el Delegat especial de la Generalitat als Serveis de Psiquiatria de Catalunya Dr. Salvador Vives. Entre altres acords relacionats amb la marxa general de l'Establiment i que es consideraren d'una immediata aplicació figuren:

- a. L'instal·lació dels departaments de banys, ja mentats en l'apartat anterior.*
- b. L'instal·lació d'un filat metàl·lic de protecció en el pati corresponent a homes.*
- c. L'adequada protecció a les finestres dels departament habilitats par a malalts". (AP)*

El mes de desembre de 1936, el responsable de Sanitat Sr. Blàvia, juntament amb l'arquitecte i aparelladors proposen novament els equipaments d'higiene i de seguretat, i a més l'habilitació d'un pati pels interns i la instal·lació de fluid elèctric i de telèfon:

"3er. Que en el 22 de Desembre passat i per a resoldre definitivament l'habilitació d'aquest Sanatori, es personaren en aquest Establiment

l'esmentat Dr. Blàvia, l'arquitecte Sr. Florensa i els aparelladors Gavalda i Ribelles. Les reformes que proposaren foren:

- a. Instal·lar l'esmentat filat de protecció al pati d'homes.*
- b. L'instal·lació de cinc departaments de waters i quatre de banys (de dos a tres banyeres en cada ú)*
- c. Habilitar un pati adjacent a l'anterior i protegir-lo degudament.*
- d. La confecció de finestres de protecció tipus Clínica Mental de Gramanet del Besòs.*
- e. L'aportació de fluid elèctric des del poble més pròxim.*
- f. Instal·lar un telèfon".(AP)*

El febrer de 1937, s'assabenta el centre que el projecte de reforma és denegat:

"La resolució d'aquest projecte, després de diverses dilacions, no es va conèixer fins a primers de Febrer d'enguany en que se'ns va comunicar que havia estat denegat."(AP)

El març de 1937, es refà el projecte de pressupost a la baixa per part de l'arquitecte i l'aparellador. La gran necessitat però els porta a habilitar, fora de pressupost, una part dels equipaments d'higiene i dues cel·les d'aïllament:

"4rt. Pel mes de març tornaren els esmentats aparelladors per tal de fer un projecte de pressupost més reduït. Com sigui que fins a la data no se'ns ha comunicat la sort que ha corregut aquest nou projecte de pressupost no sabem si encara està pendent de resolució.

5é. Que en l'actualitat i a part tot pressupost s'han pogut habilitar tres departaments de waters dels ja projectats per l'arquitecte Sr. Florensa a més de dos cel·les d'aïllament". (AP)

El juliol de 1937, posa en coneixement, les cada vegada més grans necessitats que es tenen per atendre com cal als interns, ara, en nombre de 180. Exposa l'estat que es troba l'Establiment de falta de personal idoni; manca d'espais: patis, banys i cel·les d'aïllament; manca d'electricitat, telèfon i elements de seguretat. Per la qual cosa, demana: augment de personal; que s'aprovin els pressupostos de les obres previstes; la instal·lació de la línia d'electricitat i el telèfon:

"Com sigui que les necessitats d'aquest Establiment són cada dia més imperioses degut a l'augment incessant de la població nosocomial (de 69 malalts al començament a 180 en l'actualitat) i que a part les obres ja esmentades, no s'ha fet res més per a que aquest establiment pogués verificar el seu comès i que en l'actualitat el verifica sota les següents condicions:

- a. Falta de personal idoni.*
- b. Per manca de patis (sols existeix un pati per a dones i un per a homes) no es pot fer una separació diürna entre malalts agitats i tranquils.*

- c. Degut a no tenir cap departament de banys permanents i tenir solament dues cel·les d'aïllament, hem de consentir que alguns malalts estiguin cada dia més agitats i sense esperança d'una millora mental, a part dels conflictes que d'això es poden derivar.
- d. Per ésser el fluid elèctric subministrat per un motor d'olis pesats i dues turbines i no havent-hi una persona tècnica en aquesta matèria, resulta que aquest servei es verifica amb molta irregularitat (actualment fa deu dies que estem privats de llum elèctrica) amb els consegüents trastorns.
- e. En casos d'urgència hem d'anar a telefonar al poble més pròxim (el qual dista 4 km.) ocurrent, quan el cotxe del Sanatori està prestant algun servei, que hem d'anar-hi a peu o en bicicleta.
- f. A més de tots aquests inconvenients, hi ha el de que els patis estan sense protegir, així com les finestres i els balcons". (AP)

Conclou la memòria insistint en l'augment de personal; que s'aprovin els pressupostos de les obres previstes; la instal·lació de la línia d'electricitat i de telèfon:

"Per tot l'exposat, si es vol que aquest Sanatori faci una labor eficient, el que subscriu demana,

1r. Augment de personal que en relació a part, exposa.

2n. Aprovació del Pressupost elaborat pel departament d'Arquitectura.

3r. Instal·lació de la línia que ens subministri el fluid elèctric.

4rt. Instal·lació de telèfon. (AP)

Signat: A. Peña. Os de Balaguer (Sanatori Mental) 30 de juliol de 1937.

L'Agost de 1937 al Sanatori se'n comptaven 183 de malalts i dementes procedents d'Osca, l'Institut Mental de Barcelona i Lleida. Sembla que les reformes progressaren, atès un informe, d'aquesta data, enviat des de Lleida a l'Oficina Reguladora de Serveis d'Assistència Social de Catalunya, que valora també la possibilitat de poder-ne acollir fins a un nombre de 450 interns, afegint que sí es donés el cas, hi mancarien encara 225 llits i caldria fer algunes obres d'adaptació i equipament d'acord amb les característiques dels interns. Calia preveure el fet de tenir separats els dementes (29). Les despeses d'aquest mes d'agost al Sanatori en personal eren de 5.414, 60 pessetes, i les despeses totals: amb les nòmines de personal, les generals, els queviures, l'explotació de la granja, el material per a obres i els imprevistos era de 53.739,85 pessetes (30).

Pel que fa a l'augment de personal a què es refereix l'adjunt a la memòria (31), el Dr. Peña comença exposant l'organització de l'Establiment, que consta d'un departament d'homes i un altre de dones, amb 4 sales i 1 compartiment per agitats per a cada departament. Els malalts són classificats de: sociables; poc sociables; tranquils; *gatosos* (bruts) i agitats. El personal adscrit al departament d'homes amb 101 interns, és de 2 infermers psiquiàtrics, de 6 a 21 hores; 2

infirmers auxiliars amb el mateix horari i 1 infermer de nit de 21 a 6 hores. El personal adscrit al departament de dones amb 74 internes, és de 2 infermeres psiquiàtriques amb horari de 6 a 21 hores; 2 infermeres auxiliars; 1 infermera al safareig i menjador; 1 infermera al cosidor i menjador, amb el mateix horari; i 1 infermer de nit, de 9 a 6 hores; 1 practicant que a la vegada és auxiliar de farmàcia.

Considera la xifra d'infirmers molt reduïda en comparació amb les normes vigents en establiments similars i que per la feina a desenvolupar en aquest, proposa augmentar i reorganitzar el personal. D'altra banda, el doctor Peña destaca la importància de la Teràpia Ocupacional en el tractament de les afeccions mentals. Considera que caldria augmentar el personal d'oficis dels diferents departaments del sanatori (cuina, cosidor, safareig, feines de la casa, paleta, granja i camp) i incorporar-hi un mecànic electricista, un fuster i tres brigades per a feines agrícoles. Tots ells podrien tenir a càrrec un grup de malalts, d'aquesta forma, argumenta, podrien beneficiar-se d'ocupació molts més malalts, que fins aleshores eren una minoria.

La resta de malalts que no podien gaudir d'aquesta concepció moderna romanien inactius, amb el consegüent perjudici per a la seva malaltia. El més interessant, és l'exigència requerida de nocions d'infermer psiquiatre a aquest personal d'oficis, i que en cas de no tenir-les, els hi serien donades al sanatori per part del personal facultatiu. El Dr. Peña, fa la següent proposta (Taula 1) de reorganització i nou personal d'infermeria i del personal d'oficis per a la Teràpia Ocupacional per a cada departament, en funció del nombre d'interns.

Comparant la proposta de personal demanada pel doctor Peña en la memòria de juliol de 1937 (Taula1), amb el personal en nòmina del Sanatori del mes de gener de 1938 (32), (Document 1) es pot valorar que no aconseguí tot el personal sol·licitat. En nomina, no hi figuren les 4 infermeres auxiliars, el mecànic electricista i el fuster (32).

D'altra banda, si es compara el sou mensual del personal sanitari del Sanatori amb el de la resta de centres dels "Hospitals de Lleida" com poden ser el del Casal del Vell o de l'Hospital Intercomarcal, es pot descobrir que el del Sanatori cobren menys de la meitat: el metge 300 pessetes, el practicant 210, els infermers de 210 a 300, i les infermeres de 90 a 180. Mentre que al Casal del Vell i a l'Intercomarcal, el metge cobra 700 pessetes, i el practicant, la infermera i l'infermer entre 416 a 458 pessetes (33, 34).

No sorprèn doncs, que el Dr. Peña, a mig juny, hagués presentat una proposta de personal i de pressupost en sous trimestral (de juliol a setembre), que no consta en la seva memòria, intentant equiparar el sou dels sanitaris del Sanatori, amb la resta de centres dels Hospitals de Lleida. El sou mensual del metge és de 700 pessetes, el practicant 400, l'infermer 350 i 250 la infermera (35). La diferència de sou a la baixa de la infermera, comparada amb el de l'infermer, no era per raons acadèmiques, sinó per qüestions de gènere.

Quan les tropes de Franco ocuparen el sanatori a l'abril del 38, els malalts tornaren als centres de procedència, principalment al psiquiàtric d'Osca i als hospitals de Lleida. Durant un temps, el centre actuà com a hospital de campanya franquista.

DISCUSSIÓ I CONCLUSIONS

La Generalitat de Catalunya creà un sistema sanitari de guerra compartit amb el de la població civil. Els resultats de la política sanitària d'atenció psiquiàtrica en guerra de la Generalitat de Catalunya a Lleida, confirma la proclama feta pel Delegat especial de la Generalitat als Serveis de Psiquiatria de Catalunya doctor Vives: "a Catalunya cap malalt mental no s'ha hagut de quedar al carrer quan ha tingut necessitat de ser hospitalitzat durant aquest temps de guerra i de revolució, cosa que no succeïa pas abans del 19 de juliol"(36), ja que ha estat en guerra, quan per primera vegada la població de Lleida disposà d'atenció psiquiàtrica. Amb la seva afirmació, a la vegada, desfà l'equivoc al temor imperant en la població, que els horrors bèl·lics tant en el camp de batalla com en les ciutats, havien incrementat el nombre de folls, i per consegüent, que aquest estat de coses agreujava unes hospitalitzacions en principi deficitàries (37).

És també en guerra, quan queden palesos els requeriments en cures d'infermeria especialitzada en psiquiatria per part de les infermeres a tenir cura en els serveis d'homes. Atenció que es té constància diferenciada en les Constitucions de l'Hospital General de la Santa Creu de Barcelona de 1756, amb les obligacions de *Lo Pare, y Mare de la Bojeria, Lo Pare als Boigs* i la *Mare à las Bojas* (38), com així anomenaven als responsables de les sales d'homes i de dones segons aquestes Constitucions (39).

La memòria del doctor Peña, és reflex d'un professional lluitador, rigorós i amb voluntat de donar una assistència i docència de qualitat i especialitzada. Es passà mitja guerra demanant reformes, equipaments i personal per tal de millorar el benestar general dels interns (malalts i refugiats), centrant la seva atenció, en cobrir les necessitats més bàsiques quant a mesures d'higiene, seguretat i comunicació, així com les de lleure i treball com a elements terapèutics. A pesar del temps convuls de guerra, i les traves pel bon funcionament del Sanatori mental, l'ideari d'atenció als interns era molt avançat. Els requeriments en professionals d'infermeria especialitzats en psiquiatria, i la teràpia ocupacional com a factor fonamental en el tractament dels malalts mentals, en son testimoni.

Bibliografia

- (1) Lladonosa, J. Hospitales comarcales. Los dementes de la Provincia bajo la Mancomunidad de Catalunya. Intentos de un manicomio en Lérida. Dins de: Lladonosa, J. Historia de la Diputación Provincial de Lérida. Diputació de Lérida; 1974. Vol II: 313 -317.
- (2) Vives S. La reforma de l'assistència psiquiàtrica a Catalunya. La med. Cat; 1937, 47 i 48:13-16.

- (3) Vives S. Ressenya de l'obra de la Generalitat en matèria d'Assistència i Higiene Mental, a partir del 19 de juliol del 1936. La med. Cat. 1937: 45-46.
- (4) Sabaté F. Cultura Sanitària i suport Social. Dins de: Sabaté F. Política i sanitat a Catalunya (Segles XIX i XX). Manresa: Publicacions de l'Arxiu Històric de les Ciències de la Salut (PAHCS); 2015: 115-124.
- (5) Bernado-Rafael, M. Història de la Psiquiatria a Catalunya. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona; 1983: 86.
- (6) Signatura 8506. Capítol XI Assistència social. ADPL.
- (7) Inventari 8271. Relació de despeses període Guerra Civil: hospital, cuina, etc. 1936-1937). ADPL.
- (8) Sagués, J. Ferits, malalts, orfes, pobres i refugiats: una revisió de la sanitat i de l'assistència social. Dins: Sagués, J. Una ciutat en guerra. Lleida en la Guerra Civil espanyola (1936-1939). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; 2003: 414-433- 442.
- (9) Hervás, C. Les lluites sanitàries i les seves instal·lacions. Dins: Hervás, C. La xarxa hospitalària a Catalunya durant la Guerra Civil. Manresa: Publicacions de l'Arxiu Històric de les Ciències de la Salut (PAHCS); 2014: 64-66.
- (10) Costa J.M. Santiago Montserrat i Esteve. Homenatge al mestre. Barcelona: Fundació Uriach 1838; 1995:22.
- (11) Montserrat S. Psiquiatria de guerra. La Medicina Catalana 1937-1938 desembre i gener; IX : núm. 51 i 52.
- (12) Inventari 8271. Relació de despeses període Guerra Civil: hospital, cuina, etc. 1936-1937). ADPL.
- (13) Signatura 1419. Relació de personal als serveis d'Hospitals març 1937. ADPL
- (14) Lladonosa J. El ensanche en la zona Santa María de Gardeny. Dins: Lladonosa, J. Las plazas y calles de Lérida a través de la historia. Lérida: Ayuntamiento de Lérida; 1971: 124-171.
- (15) Biscarri, J; Goñi,X; Sagués, J. Ramón Borràs, fotògraf. Lleida: de la Postguerra als anys seixanta. Lleida: Publicacions de la Universitat de Lleida; 2013:46.
- (16) Montserrat S. Psiquiatria de guerra. La Medicina Catalana 1937-1938 desembre i gener;IX : núm. 51 i 52.
- (17) Gràcia B. La Guerra que he viscut: diari d'un portalliteres. Barcelona: Pòrtic; 1982.
- (18) Corredera, E. Santa María de Bellpuig de les Avellanes y los Condes de Urgel. Lleida: Ilerda, Instituto de Estudios Ilerdenses. Diputación Provincial de Lérida; 1971: N. XXXI: 115 -139.
- (19) Español, F. "De Bellpuig de les Avellanes a Nova York: el llarg viatge dels sepulcres comtals". <https://monestiravellanes.wordpress.com/2017/06/21/conferencia-de-la-dra-francesca-espanol-sobre-els-sepulcres-dels-comtes-durgell-del-monestir-de-les-avellanes/>.
- (20) Balaguer Televisió. 29 de març 2018. <http://www.balaguer.tv/diputacio-lleida-tindra-mes-dabril-digitalitzacio-dels-sepulcres-dels-comtes-durgell/>.
- (21) Corredera, E. Santa María de Bellpuig de les Avellanes y los Condes de Urgel. Lleida: Ilerda, Instituto de Estudios Ilerdenses. Diputación Provincial de Lérida; 1971: N. XXXI: 115 -139.
- (22) Hervás C. La Xarxa hospitalària a Catalunya durant la Guerra Civil. Manresa: Publicacions del Arxiu històric de Ciències de la Salut; 2014: 66,107.

- (23) Signatura 9916. Sanatori d'Os de Balaguer. Relació de malalts i refugiats ingressats de setembre 1936 a maig 1937. ADPL.
- (24) Inventari 9920. Relació d'ingressos de malalts corresponents al segon semestre de 1936 a demanda de Sanitat i Assistència Social. ADPL.
- (25) Signatura 8271. Relació de despeses període Guerra Civil (1936-1937). Sanatori Mental d'Os de Balaguer. ADPL.
- (26) Signatura 9919. Ingressats al Sanatori Les Avellanes. ADPL.
- (27) Inventari 9918. Sanatori Mental d'Os de Balaguer. Memòries, projectes, reglaments i factures. ADPL.
- (28) Inventari 9919. Sanatori Mental Les Avellanes. Memòria reformes. 193. ADPL.
- (29) Signatura 8506. Capítol XI Assistència Social. ADPL.
- (30) Signatura 8506. Sanatori Mental. Resum de despeses previstes pel mes d'Agost 1937. ADPL.
- (31) Signatura 9918. Memòria de funcionament actual del Sanatori Mental d'Os de Balaguer i proposta de reorganització 1937. ADPL.
- (32) Signatura 1425. Sanatori Mental. Relació del personal que ha de figurar en nomina el mes de gener de 1938. ADPL.
- (33) Signatura 1425. Personal del Casal del Vell. ADPL.
- (34) Signatura 1425. Hospital Intercomarcal. ADPL.
- (35) Signatura 9918. Sanatori Mental d'Os de Balaguer. Projecte de pressupost del personal facultatiu i tècnic trimestral. 1937. ADPL.
- (36) Vives, S. Què ha fet i què farà la Generalitat de Catalunya per al malalt mental. Butlletí del Sindicat de Metges de Catalunya. 1937; 196: 51-53.
- (37) Cid F. La contribució científica catalana a la medicina i cirurgia de guerra 1936-1939). Barcelona: Fundació Uriach 1938; 1996: 412.
- (38) Fuster, J. Les Constitucions referents als folls de l'any 1756. Dins: Fuster, J. Origen y evolució de la assistència psiquiàtrica en el Instituto Mental de la Santa Cruz. Anales del Hospital de la Santa. Cruz y San Pablo. 1960. Vol . XX; 2: 278-272.
- (39) Fargues I; Tey R. El segle XVIII del Decret de Nova Planta al 1808. Dins: Fargues I; Tey R. "Sis segles d'assistència hospitalària a Barcelona: de Santa Creu a Sant Pau". Fundació Privada de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau; 2015: 83

Taula 1. Sanatori Mental. Malalts i malaltes, personal actual, proposta de personal d'infermeria, reorganització, personal d'oficis per a Teràpia ocupacional.

Dep.	MALALTS/ MALALTES	PERSONAL actual	PROPOSTA de Personal i reorganització + T. Ocupacional
H O M E S	Total: 101	<i>Total en sales</i>	
	Sala 1: 30 sociables 10 poc “ Sala 2: 12 poc “ Sala 3: 23 tranquils Sala 4: 25 <i>gatosos</i> (bruts) Cel·les: 1 agitat	<i>2 infermers psi.</i> <i>2 “ auxiliars</i> <i>De 6 a 21 h.</i> <i>1 infermer nit</i> <i>De 6 a 21 h</i>	Sala 1: 1 infermer psiquiàtric 1 “ auxiliar Sala 2: 1 infermer psiquiàtric Sala 3: 1 infermer psiquiàtric Sala 4: 1 infermer psiquiàtric 2 “ auxiliars 1 infermer de nit Teràpia ocupacional: 1 mecànic – electricista* 1 fuster*; 3 caps de brigada agrícoles*. *Nocions d'infermer psiquiàtric
D O N E S	Total: 74	<i>Total en sales:</i>	
	Sala 1: 25 sociables 11 poc “ Sala 2: 15 tranquils Sala 3: 12 poc “ Sala 4: 16 <i>gatoses</i> (brutes) Cel·les: 6 agitades	<i>2 infermers psi.</i> <i>2 infermeres:</i> <i>safareig, cosidor i menjador</i> <i>De 6 a 21 h</i> <i>1 infermer nit</i> <i>De 6 a 21 h</i> <i>1 practicant</i> <i>auxiliar de farmàcia</i>	Sala 1: 1 infermera psiquiàtrica 1 “ auxiliar Sala 2: 1 infermera psiquiàtrica Sala 3: 1 infermera psiquiàtrica 1 infermera auxiliar Sala 4: 1 infermera psiquiàtrica 1 infermera auxiliar 1 infermer cel·les aïllament, infermeria, i responsable dep. Teràpia Ocupacional: 1 infermera malaltes safareig 1 “ “ cosidor

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de la Memòria del Sanatori Mental d'Os de Balaguer 1937. Signatura 9918. Arxiu de la Diputació de Lleida (ADPL).

Generalitat de Catalunya
Comissaria de Lleida

SANATORI MENTAL

Os de Balaguer (Lleida) 19 de Gener de 1938.

Relació del personal que ha de figurar en la NOMINA del mes de GENER 1938

Càrrec	Sou diari	Noms	Nº dias	ptes
Netge	10'00	Rafael Solivelles	30	300'00
Abastos i escritori		Ma de la Soledad Fuentes	30	200'00
Practicant	7'00	Florenci Artero	30	210'00
Infermer psiquiatra	7'00	Antonio Otal	30	210'00
id id	7'00	Sabino Dieste	30	210'00
id id	10'00	Benigno Broto	30	300'00
id id	7'00	Jesus Puyuelo	30	210'00
Infermer auxiliar	5'00	Albert Ramos	30	150'00
id id	5'00	Mariano Isarre	30	150'00
id id	5'00	Francesc Gracia	30	150'00
Infermera	3'00	Florinda Satué	30	90'00
id id	3'00	Mercedes Palacios	30	90'00
id id	3'00	Carmen Garrofé Sarri	29	87'00
Infermera vigilant	6'00	Teresa Faura	30	180'00
Infermer v. nocturn	10'00	Ventura Carles	30	300'00
id id	10'00	Josep Polo	30	300'00
Mosso	7'00	Miquel Massana	30	210'00
id id	5'00	Josep Alés	30	150'00
id id	5'00	Josep Salse	30	150'00
id id	5'00	Ramón Carles Dabiu	30	150'00
Vaqueria	5'00	Ramón Miranda	30	150'00
Feines camp	10'00	Josep Alés Dalfé	30	300'00
id id	10'00	Miquel Trosses	30	300'00
Roper	3'00	Felicitat Carles	30	90'00
id id	3'00	Adoración Calvo	30	90'00
Guinera		Maria Rubies	30	190'00
id id		Emilia Tressens	30	190'00
Cambrera	3'00	Teresa Aguarón	30	90'00
id id	3'00	Mercé Garrofé	30	90'00
id id	3'00	Magdalena Dabiu	30	90'00
id id	3'00	Neus Farré	30	90'00
TOTAL				5.467'00

Sanatori a 19 de Gener del 1938

L'Administrador

